

παρά μόνο ἂν ἐπικοινωνήσουμε μὲ μιὰν ἄλλη ὑπόσταση· κι' αὐτὴ λοιπὸν ἀκόμα ἢ ὑπόσταση δὲν κλείνεται μέσα της σὰν μιὰ κι' ἀπόλυτη. Ἡ ἐνότητα, ἂν ὑπάρχει, ὑπάρχει μόνο στὴν ὑπερβατικὴ σφαῖρα. Στὸν κόσμον δὲν εἶνε συλληπτὴ παρά μόνο ἂν ἀπλώσουμε τὰ χέρια μας πρὸς τὴν σφαῖρα ἐκείνη. Μονάχα ἂν πραγματοποιήσουμε σὲ μιὰν ἀπόλυτη ἐνότητα τὴ ζωὴ μας, μπορεῖ νὰ γίνῃ σὲ μᾶς αἰσθητὸς ὁ «ἕνας» Θεός. Ἡ ἐνότητα—ἂν ξεπεράσουμε ὑπερβατικὰ κάθε ἐγκόσμια ἐνότητα—εἶνε ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα. Στὴ σφαῖρα τὴν ὑπερβατικὴ ὑπάρχει ἡ ἀληθινὴ ἐνότητα ὡς τὸ στήριγμα γιὰ κάθε μεταβλητὴ ἐγκόσμια ἐνότητα, ὑπάρχει ἡ ἐνότητα ὡς τὸ πρότυπο κάθε ἐνότητας, πού εἶνε γιὰ μᾶς ὄρατὴ καὶ πού μέσα της καθρεφτιζόμαστε.

Καὶ τὰ τρία παραδείγματα, πού διαλέξαμε, μᾶς ἔκαναν νὰ νοιώσουμε τὰ ἴδια τὰ πράγματα:

1. Ἡ πραγματικότητα ὄλο καὶ ξεφεύγει ἀπὸ μπροστά μας, ὡς πού σταθμεύει πιά στὴ σφαῖρα τὴν ὑπερβατικὴν.

Κάθε φορά, πού συλλαμβάναμε τὸ Πραγματικὸ μέσα σὲ μιὰν ὀρισμένη γνώση, μονάχο του ξεπηδοῦσε τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ εἶνε ἡ πραγματικότητα ἡ ἴδια καὶ πῶς γίνεται «παροῦσα»; Τὸν ὑπερβατικὸ χῶρον τὸν χάνω, ὅταν, προλαμβάνοντας, νομίζω, ὅτι τὸν κατέχω μέσα σ' ἓνα συλληπτὸ ἐγκόσμιο εἶναι. Φιλοσοφώντας, ἀντιστεκόμαστε στὴ ροπὴ, πού μᾶς χαρακτηρίζει, νὰ κάνουμε συγκεκριμένη τὴν πραγματικότητα σὲ κάτι τὸ αἰσθητὰ χειροπιαστό, νὰ τὴν κάνουμε ἐποπτειακὰ δική μας μέσα σὲ μορφὲς ἢ καὶ νὰ τὴν συλλάβουμε γνωστικὰ μὲ τὴν ἀφηρημένη σκέψη. Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις γίνεται τὸ ἴδιο λάθος. Ὅταν ζητᾶμε νὰ συλλάβουμε τὸ Πραγματικὸ, ὅταν μιλάμε γι' αὐτὸ ἄμεσα καὶ νομίζουμε, ὅτι τὸ κατέχουμε στὴ σκέψη—ἀντὶ νὰ τ' ἀγγίζουμε μὲ τὴν ὑπερβατικὴ πράξη, πραγματοποιώντας τὴν ἴδια μας τὴν ὑπόσταση—, ὅταν πιστεύουμε ἀκριβῶς, ὅτι μὲ τὰ κριτικὰ καὶ τὰ ἐπιτήδεια ἐγχειρήματά μας ἐφθάσαμε κοντά του, τότε εἶνε πού χάνεται πέρα γιὰ πέρα καὶ μᾶς ἀρνιέται τὴν παρουσία του.

2. Ὁ δρόμος, πού ἀκολούθησε ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς γιὰ νὰ πάει στὴν πραγματικότητα, ἦταν στὰ παραδείγματά μας ἕνας δρόμος,

πὸ μᾶς ἔκανε, δουλεύοντας νοητικὰ μὲ κατηγορίες, νὰ ξεπερνᾶμε αὐτὲς τὶς κατηγορίες. Οἱ κατηγορίες — π. χ. ἡ ἐνότητα, ἡ δυνατότητα κλπ. — εἶνε γιὰ μᾶς οἱ ὠρισμένες μορφές τοῦ εἶναι. Ἡ ὑπέρβαση αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν εἶνε σὰν ἕνας ἐξορκισμὸς τῆς πραγματικότητας. Νοώντας θέλουμε νὰ φθάσουμε ἐκεῖ, ὅπου τὸ Νοεῖν καὶ ἡ πραγματικότητα γίνεται ἕνα καὶ τὸ αὐτό, μὰ ἐνῶ κάνουμε αὐτὴν τὴν προσπάθεια δεχόμεστε τὸ χτύπημα καὶ ἡ σκέψη μας, σκοπτάφτοντας στὴν πραγματικότητα, κάνει ἕνα ἀπότομο πήδημα πρὸς τὰ πίσω. Μὲ τὴν πείρα αὐτοῦ τοῦ χτυπήματος ὑπεβαίνοντας τὸν ἑαυτό του, μπορεῖ τὸ Νοεῖν νὰ κἀνῃ ἔμμεσα ἀντιληπτὴ στὸν «νοοῦντα» τὴν πραγματικότητα.

Μιὰ βασικὴ πείρα μᾶς λέει, ὅτι τὸ Πραγματικὸ δὲν «ὑπάρχει» μονάχα. Μὲ τὸν τρόπο, πὸ μᾶς παρουσιάζεται, ὅσο ζητᾶμε νὰ τὸ μετρήσουμε μὲ τὰ μέτρα τῆς δυνατότητας, νὰ τὸ συλλάβουμε, τῆς τελειότητας, τῆς ὀρθότητας καὶ τῆς διάρκειας, κᾶτι τοῦ λείπει. Εἶνε σὰν νὰ ξεπέσαμε ἀπ' τὴν πραγματικότητα καὶ σὰν νὰ ξαναγυρίζουμε κοντὰ της μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀλήθειας.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς κάθε χρονικὴ παρουσία τῆς πραγματικότητας εἶνε ἀσύμμετρο. Ὅπως καὶ νᾶχη πάντα τὸ καθεὶ, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ γίνῃ κι' ἄλλιῶς.

Καὶ γι' αὐτὸ μάλιστα τὸ ἄμεσα συλληπτὸ τοῦ ἐγκόσμιου εἶναι προβάλλει μονάχα μὲ τὴν διαφάνειά του σὰν μιὰ παρουσία τῆς πραγματικότητας.

Ἄν λοιπόν, παρεξηγώντας τὰ τρία παραδείγματά μας, ἐκλάβῃ κανεὶς τὴν ἀφηρημένη σκέψη — ἀντὶ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ ὡς ὁρμητήριο γιὰ τὴν ὑπερβατικὴν πράξιν — σὰν μιὰ σκέψη, πὸ ἐκλογικεῦει ὀριστικὰ τὸ Πραγματικὸ, τότε κ' ἡ σκέψη αὐτὴ διαστρέφεται καὶ ὀδηγεῖ στὸ στερημένο ἀπὸ κάθε διαφάνεια ἐγκόσμιο εἶναι ἐνὸς λογικοῦ νοήματος:

Ἡ ὠμότητα τοῦ «Φάκτου μ» δὲν εἶνε ἡ πραγματικότητα ἡ λυτρωμένη ἀπὸ κάθε δυνατότητα. Ὅταν παίρνουμε ἕνα ὅποιοδήποτε ἐγκόσμιο εἶναι καὶ τοῦ ἀποσποῦμε κάθε δυνατότητα γιὰ νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε ἔπειτα ἀπόλυτα ὡς τὴν γνωστικὰ συλληπτὴν πραγματικότητα, ὅταν κάνουμε μιὰ τέτοια αὐθαίρετη ἐνέργεια, ὁ ὑπερβατικὸς χῶ-

ρος εξαφανίζεται, ἡ ἐλευθερία παραλύει καὶ ἡ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας, πὺν συγκροτοῦμε, εἶνε ἀπατηλή.

Ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ Εἰδικοῦ μέσα στὴν ἱστορικο-ἀτομικὴ δρατὴ μορφή του δὲν ἔχει καμμιά σχέση μετὴν ὑπόσταση στὴν ἱστορικότητά της. Θεωρώντας ὡς ἀπόλυτη πραγματικότητα τὴν κάθε εἰδικὴ μορφή, πὺν προβάλλει μέσ' τὴν ποικιλία τῆς ἱστορίας, κάνουμε τὸν ὑπερβατικὸ χῶρον' ἀφανίζεται μέσα στὴν ἀπλὴ αὐθαιρεσία.

Ἡ ἐνότητα, παρμένη σὲ μιὰ νοητὴ γιὰ μᾶς μορφή—σὲ μιὰ μορφή ἀριθμητικὴ ἢ λογικὴ—δὲν ἔχει καμμιά σχέση μετὴν ἐνότητα τῆς ἀπόλυτης πραγματικότητας. Μιὰ ἀντικειμενικὴ ἐνότητα στὸν κόσμον, πὺν ἔχει στὴν τέτοια τῆς μορφή συλληφθῆ γνωστικὰ καὶ ζητηθῆ, παύει νὰ εἶνε ἡ ὑπερβατικὴ ἐνότητα καὶ καταντάει κᾶτι, πὺν στένειρε καὶ πὺν διασπάσθηκε, κᾶτι τὸ μηχανικὸ ἢ τὸ συστηματικὸ.

Καὶ μ' ὅλα τὰυτὰ ὁ ὑπερβατικὸς χῶρος ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖ, ὅπου παύει ἡ δυνατότητα' καὶ δὲν ὑπάρχει μέσ' στὸ χρόνο χωρὶς τὴν ἱστορικότητα καὶ δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴν ἐνότητα.

4. Ἡ πραγματικότητα καὶ ἡ πεῖρα τῆς πραγματικότητας δὲν εἶνε πράγματα αὐτονόητα. Σὲ κάθε στιγμὴ μοιάζει νὰ εἶνε δυνατὴ ἡ παρουσία τοῦ Πραγματικοῦ, μὰ τίς πιὸ πολλὰς φορὰς εἶνε ἡ πραγματικότητα σᾶν χαμένη. Δοξασίες, παραστάσεις, συνήθειες καὶ τὸ βιωτικὸ συναίσθημά μας, αὐτὰ ὅλα προκαλοῦν ὁμοιώματα ἀπατηλὰ τῆς πραγματικότητας.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χτύπημά μας ἐπάνω στὴν πραγματικότητα εἶνε πάντα σᾶν ἓνα ξεπέρασμα τῆς ἀπάτης, εἶνε μιὰ καινούργια κι' ἀληθινὴ πεῖρα, πὺν ξαφνικὰ μᾶς στηρίζει.

Τὴν πεῖρα αὐτὴ τοῦ Πραγματικοῦ τὴν κερδίζω μόνο, ἂν ἔρθω στὸν ἑαυτὸ μου τὸν ἴδιον. Ἡ ὑπερβατικότητα, βωβὴ ὡς πεῖρα τοῦ ἐγκόσμιου εἶναι, ἀπευθύνει τὸ λόγο μόνο στὴν ὑπόσταση. Ἡ ἴδια μου ἡ πραγματικότητα ὑπάρχει ἀνάλογα μετὸ πῶς γνωρίζω τὴν πραγματικότητα καὶ μετὸ τί θεωρῶ γιὰ πραγματικότητα. Ἡ ἀπόστασή μας, ἡ μικρὴ ἢ μεγάλη, ἀπ' τὴν πραγματικότητα, εἶνε ἀνάλογη μετὸν τρόπο, πὺν ἀγγίζουμε τὸ στερημένο ἀπὸ κάθε δυνατότητα

Πραγματικό, εἶνε ἀνάλογη μὲ τὸν τρόπο, ποὺ συλλαμβάνουμε τὸ Πραγματικὸ μέσ' στὴ δική μας τὴν ἱστορικότητα.

Ἐνάλογα μὲ τὸ βάθος, μὲ τὴ δύναμη καὶ μὲ τὴν ἔκταση, ποὺ ἐδώσαμε στὸν ὑποστασιακὸ ἑαυτὸ μας, πραγματοποιώντας τον, ποικίλλουν οἱ βαθμοὶ τῆς παρουσίας μας στὸν κόσμος, ποικίλλει ἐπομένως ἡ πραγματικότητά μας, δηλαδή ἡ μικρὴ ἢ μεγάλη ἀπόστασή μας ἀπ' τὸν ὑπερβατικὸ χῶρο.

5. Σὲ κάθε ἀνεπάρκεια, ποὺ νοιώθουμε, δηλαδή σὲ κάθε περίπτωση, ποὺ δὲν μᾶς εἶνε παρούσα ἡ πραγματικότητα μ' ὅλο της τὸ βάθος, νοιώθουμε νὰ γεννιέται μέσα μας ἡ τάση πρὸς τὴν ἀκόλουθη ἀλήθεια: τὴ γαλήνη τὴν βρίσκει ὁ ἄνθρωπος μονάχα μέσα στὸ εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ εἶνε ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα.

Μιὰ θαυμαστὴ ἱκανοποίηση γεννιέται κι' ὅλας ἀπ' τὴ διαπίστωση, ὅτι κἄτι ὑπάρχει.

Ἐπειτα ὅμως ἔρχεται τὸ βασικὸ ἐρώτημα: τί εἶν' ἐκεῖνο, ποὺ ὑπάρχει. Τὴν πραγματικότητα δὲν τὴν νοιώθουμε στὴν ἀδειανὴ γαλήνη, ποὺ μᾶς προκαλεῖ ἡ ἀσυναίσθητη ἐπανάπαυσή μας στὸ «ὅπως καὶ νᾶμαστε». Ἡ πραγματικότητά μας γίνεται αἰσθητὴ μονάχα μέσα στὴ γαλήνη ἐκείνη, ποὺ ξεπερνάει αὐτὴν τὴν ἀσυναίσθητη στάση, δηλαδή μέσα στὴ γαλήνη, ποὺ τὴν κατακτήσαμε καὶ ποὺ εἶνε «πεπληρωμένη».

Ἄν ἡ γαλήνη ὑπάρχει μόνο στὴν πραγματικότητα, ἡ πραγματικότητά αὐτὴ δὲν φθάνει ὅμως στὴν χρονικὰ προσδιορισμένη ἀκοή μου παρὰ μόνο μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ πεπερασμένου. Μὲ τὸν βασικὸ χαρακτῆρα τῆς ἴδιας μου τῆς πραγματικότητας εἶνε συνυφασμένο τὸ πῶς καὶ σὲ ποιά μορφή—τὴν ὥρα τῆς ἔσχατης ἀνάγκης μου—θὰ διανοηθῶ τὴν πραγματικότητα. Ἡ πιὸ βαθειὰ ἱκανοποίηση ὑπάρχει μόνο στὴν πραγματικότητα ἐκείνη, ποὺ εἶνε ἡ πραγματικότητα ἡ ἴδια, ἀπειρη καὶ τέλεια, πηγὴ τῶν πάντων, πηγὴ τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ ὅλων τῶν ὄντων, ποὺ ὑπάρχουν γιὰ μᾶς. Κι' ὅμως δὲν μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὴν πραγματικότητα αὐτὴ παρὰ μόνο στὸ δρόμο τῶν φαινομένων καὶ μάλιστα σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἱστορικὴ μορφή.

Ἄλλα, ὅσα ἐξετάσαμε, ὁδηγοῦν στὴν ἴδια ἀλήθεια: Στὸ ὑποστασιακὸ

διανοεῖσθαι οἱ θεμελιακῆς φιλοσοφικῆς ἀποφάσεις σημειώνονται ἀνάλογα μὲ τοὺς τρόπους, πού ἀκολουθῶ γιὰ νὰ συλλάβω τὴν πραγματικότητα:

1. Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις ἔχει ν' ἀποφανθῆ πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἂν εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῆ μιὰ τελειοποίηση τοῦ κόσμου μέσα του ἢ ἂν πρέπει νὰ καθοδηγηθῆ ἢ σκέψη ἀπ' τὸ χῶρο τὸν ὑπερβατικό.

Τὸ αἶτημα πού ζητάει καθαρὴ ἐγκοσμιότητα, στηρίζεται ἐπάνω στὸν ἰσχυρισμό, ὅτι καθεὶ τὸ ὑπερβατικὸ εἶνε μιὰ πλάνη, εἶνε μιὰ αὐταπάτη ἐκείνου, πού κάθεται καὶ μένει ἀπρακτος, εἶναι κατὰ τὸ φανταστικό, πού καταφεύγουμε σ' αὐτὸ γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' τὴ σκληράδα τῆς πραγματικότητας.

Ἡ ἐγκοσμιότητα ἐπιβάλλεται μονάχη τῆς ὡς τὸ καθ' αὐτὸ εἶναι, γιὰ αὐτὴ μονάχα ὑπόκειται σὲ γνώση. Μόνη ἡ ἐγκοσμιότητα μπορεῖ νὰ γίνῃ κτῆμα τῶν γνώσεών μας, ὅπως ἄλλωστε καὶ καθεὶ, πού γνωρίζουμε, ἀναφέρεται μονάχα σὲ κατὰ ἐγκόσμιο.

Κι' ὅμως ἡ ἐγκοσμιότητα ἀποκαλύπτεται γεμάτη ρήγματα καὶ θρυμματισμένα κομμάτια, χωρὶς καμμιαν ἐνότητα, ἀποκαλύπτεται ὡς τὸ «πολλαπλοῦν» μέσ' στὰ φαινόμενα, ὡς τὸ ἀσυμπλήρωτο.

Ἡ ἀπλῆ ἐγκόσμια γνώση — μ' ὅλη τὴ στιγμιαία δύναμή της καὶ μ' ὅλη τὴ στιγμιαία φωτεινάδα τοῦ μυαλοῦ πού τὴν καλλιεργεῖ — ἔχει μιὰ στερημένη ἀπὸ κάθε διαφάνεια ρηχότητα: τῆς λείπει ἡ ἀπόλυτη στάση τῆς ἐμπιστῆς καρδιάς, τῆς λείπει ἡ ἀδιάκοπη βλάστηση μέσ' στὴν ἔρωτικὴ πάλη, τῆς λείπει ἡ παρουσία τῆς ἀληθινῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀπλῆ ἐγκόσμια γνώση μένει χωρὶς ἐλπίδα προσκολλημένη στὴ βιωτικὴ πάλη, πού καταντάει στὸ τίποτα καὶ συγκαλύπτει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της. Ἀκόμα κι' ἀπ' τὸν ἔρωτα, πού μένει μόνο ἐγκόσμιος, λείπει ἡ δύναμη τοῦ φτερουγίσματος, πού, ὑψώνοντάς μας, μᾶς κάνει ν' ἀγαπᾶμε διαρκῶς βαθύτερα καὶ καθαρότερα καθεὶ τὸ ἀξιαγάπητο —, λείπει λοιπὸν ἀπ' τὸν ἐγκόσμιο ἔρωτα ἡ δύναμη αὐτὴ κι' ἔτσι ὁ ἔρωτας καταντάει ἓνα πάθος, πού στενεύει τὰ πάντα.

Ὅ,τι μένει ξένο πρὸς τὸν ὑπερβατικὸ χῶρο, ἐκδηλώνει μιὰ χαμένη δράση: λειτουργεῖ μονάχα γιὰ νὰ ξεκουρδισθῆ καὶ ἢ δὲν ἔχει διόλου συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του ἢ ἔχει τὴ συνείδηση, ὅτι δὲν εἶνε τίποτα.

Τὴν ἴδια τὴ στιγμὴ, ποὺ ἀφίνω νὰ χαθῆ τὸ εἶναι μέσα σὲ ὅσα γνωρίζει, εξαφανίζεται ὁ ὑπερβατικὸς χῶρος, κ' ἡ ὄψη μου ἡ ἴδια σκοτεινιάζει.

Ἔτσι λοιπὸν ἡ συνείδηση τοῦ εἶναι μας ἐκτελεῖ τὸ πῆδημα τὴ στιγμὴ μονάχα ἐκείνη, ποὺ μέσ' ἀπ' τὴν πηγὴ τοῦ ἑαυτοῦ μας ξεπετιέται ἡ ἀλήθεια: ὅτι ὑπερβατικὸς χῶρος εἶνε γιὰ μᾶς ἡ πραγματικότητα, ποὺ ἐκδηλώνεται, ὅταν θραύεται ἡ κάθε ὑπαρξη.

Γιὰ τὸν φιλοσοφικὸ λογισμὸ εἶνε ὁ χῶρος τοῦ ὑπερβατικοῦ, ἂν καὶ κρυμμένος ἀπ' τὰ μάτια μας, πάντα παρὼν ὡς ἡ πραγματικότητα. Ὅ,τι ὅμως καὶ νὰ μᾶς λέει ὁ ὑπερβατικὸς κόσμος, πάντα μένει ἡ φωνὴ του διαφορούμενη· ὀφείλω πάντα νὰ τολμῶ ἀπὸ μόνος μου τὴ λύση καὶ μάλιστα ἐν ὀνόματι μιᾶς εὐθύνης, ποὺ καμμιά ἀμεση ρῆση τοῦ Θεοῦ δὲν τὴν σηκώνει ἀπὸ τοὺς ὄμους μου. Ἡ ὑπερβατικότητα εἶνε ἡ δύναμη, ποὺ μὲ κάνει νὰ εἶμαι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός μου· αὐτὴ ἀκριβῶς μὲ κάνει νὰ εἶμαι ἐλεύθερος, ὅπου εἶμαι ἀληθινὰ ἐλεύθερος. Ἡ πιὸ ἀποφασιστικὴ γλῶσσα τῆς εἶνε ἐκείνη ποὺ βγαίνει ἀπ' τὴν ἴδια μου τὴν ἐλευθερία.

2. Ἡ δευτέρα ἀπόφαση, ποὺ πρέπει νὰ πάρη ἡ φιλοσοφικὴ πίστη, ἀναφέρεται στὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: Ζητάει ἡ ὑπερβατικότητα νὰ φύγω ἀπ' τὸν κόσμο καὶ νὰ καταλήξω στὴν ἄρνηση τοῦ κόσμου ἢ ζητάει νὰ πραγματοποιήσω τὸν ἑαυτό μου μέσα στὸν κόσμο; Ἡ φιλοσοφικὴ πίστη εἶνε συνυφασμένη μὲ τὸν κόσμο καὶ θεωρεῖ τὸν κόσμο ὡς προϋπόθεση τοῦ κάθε εἶναι (καὶ μάλιστα ἔτσι, ὥστε πάντα ὑπάρχει γιὰ τὴ φιλοσοφία ὁ κίνδυνος νὰ καταλήξῃ σὲ μιὰ θεωρία ἐγκόσμιου μονάχα περιεχομένου καὶ νὰ καταντήσῃ κενή). Ἡ φιλοσοφικὴ πίστη προβάλλει τὴν ἀπαίτηση νὰ εἴμαστε πάντα ξύπνιοι πλάϊ στὸν κόσμο, νὰ μὴ θεωροῦμε κανένα ἄλλο ἔργο μας πιὸ σοβαρὸ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτελοῦμε μ' ὅλες μας τὶς δυνάμεις, ὅ,τι ἔχει ἐκάστοτε νόημα καὶ σκοπὸ (γιὰ νὰ μπορούμε ἔτσι ν' ἀκροαζόμαστε τὴν πάντα ἀκόμα πολυσήμαντη γλῶσσα τῆς ὑπερβατικότητος), νὰ μὴ ξεχνᾶμε ὅμως ταῦτοχρονα ποτὲ τὴ μηδαμινότητα τοῦ ἐγκόσμιου ὅλου μπροστὰ στὸ χῶρο τὸν ὑπερβατικόν. Ἡ φιλοσοφικὴ πίστη ζητάει, μαζὶ μὲ τὴ γνώση τῶν πεπερασμένων ὄντων, τὴν ἱστορικότητα ὡς μοναδικὸ τρόπο πραγματικότητος. Ζητάει τὴν ὑψηλοφροσύνη, ποὺ ποτὲ δὲν «θέλει» βέβαια τὸ

θάνατο, μὰ πού τόν δέχεται καί τόν ἀγκαλιάζει σάν μιάν δύναμη, πού ὠθεῖ κι' αὐτή πρὸς τὸ «παρόν». Φιλοσοφεῖν θὰ εἶπῃ νὰ μάθουμε νὰ πεθαίνουμε· ὄχι ὅμως ἔτσι, ὥστε ἡ σκέψη τοῦ θανάτου νὰ μὲ κάνη ἀπὸ φόβο νὰ χάνω τὸ «παρόν», μὰ ἔτσι ὥστε μὲ τὴν ἀέναη δραστήρια πλήρωση τῆς ζωῆς μου ἐπάνω στὰ μέτρα τῆς ὑπερβατικότητάς νὰ ἐξαίρω τὸ παρόν.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, ὅσο περιορίζουμε τὰ πάντα σὲ ὅ,τι χωράει στὴν βιωτικὴ μονάχα μορφή, ἡ ὑπερβατικότητα χάνεται ἀπὸ μπροστά μας καὶ δὲν εἶνε τίποτα.

Κ' ὑπερβατικότητα ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά εἶνε γιὰ μᾶς τὸ πᾶν, ἐφ' ὅσον ἡ βιωτικὴ μας ὑπαρξη καὶ τὸ οὐσιαστικὸ εἶναι τῆς ἀνάγονται στὸν ὑπερβατικὸ χῶρο καὶ ἰσχύουν ὡς συνθηματικὰ σημεῖα τοῦ ὑπερβατικοῦ.

Μὲ τὸν φιλοσοφικὸ δρόμο, πού πήραμε, διατυπώσαμε μὲ σκέψεις τὴν βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξη τῆς πραγματικότητας, μὰ δὲν ἐκτελέσαμε τὴν ἀπόδειξη οὐσιαστικά. Ἡ φιλοσοφία προβάλλει σάν ἕνας λογισμὸς, πού δὲν ἔχει δραστηριότητα καὶ πού ἀπογοητεύει: πουθενὰ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει ἡ φιλοσοφία «τὴν» πραγματικότητα. Ἡ φιλοσοφία προϋποθέτει, ὅτι ὁ διανοούμενος ἄνθρωπος ζητάει νὰ ἐξάρη μὲ τὸν φιλοσοφικὸ λογισμὸ καὶ νὰ ὑψώση στὸ ἐπίπεδο τῆς διαύγειας καὶ τῆς σταθερῆς συνέχειας ὅ,τι εἶχε κι' ὅλας μέσα του κι' ὅτι ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ γίνῃ· ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ ξεκινήσῃ ἀπ' τὴν προϋπόθεση, ὅτι ὁ διανοούμενος ἄνθρωπος ζητάει ν' ἀποκτήσῃ κάτι, πού μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐγνώριζε καὶ πού δὲν θὰ μπορούσε ἀπὸ μόνος του ποτὲ νὰ γίνῃ. Τὴν ἐπιστροφή στὴν πραγματικότητα πρέπει στὸ τελευταῖο καὶ ἀποτελεσματικὸ τῆς βῆμα νὰ τὴν ἐπιχειρήσῃ ὁ καθένας ἄνθρωπος μόνος του μ' ἕναν τρόπο, πού δὲν μπορεῖ νὰ προκαθορισθῇ. Φιλοσοφικὰ μποροῦμε νὰ δείξουμε μονάχα τὸν δρόμο, μποροῦμε νὰ πλησιάσουμε μὲ τὴν ἀλήθεια τὴν πραγματικότητα, μποροῦμε νὰ συλλάβουμε μονάχα τὸ εἶναι ἐκεῖνο, πού πάντα εἶνε παρόν καὶ πού ὅμως ποτὲ δὲν ἀποκαλύπτεται καθολικά.

Μιὰ πέρα γιὰ πέρα διαφορετικὴ ἐλπίδα γεννάει ἡ θρησκεία. Τὴν πραγματικότητα, πού ὅλα τὰ κρατάει καὶ τὰ στηρίζει, τὴν γνωρίζ-

ζουμε μέσ' στὴ θρησκεία σὰν κᾶτι τὸ ἀπόλυτα βέβαιο, σὰν κᾶτι, ποὺ μιὰ ὑπέρτατη ἐξουσία τὸ ἔχει ἐγγυηθῆ, σὰν μιὰ πίστη πέρα γιὰ πέρα διαφορετικὴ ἀπ' τὸν φιλοσοφικὸ λογισμό. Στὴ θρησκεία ἡ πραγματικότητα ἔχει μονάχη τῆς ἀποφανθῆ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς κ' ἔχει συλληφθῆ στὸ μῦθος καὶ στὴν ἀποκάλυψη.

Ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ τὴ γένεση τοῦ μῦθου. Καὶ δὲν μπορεῖ, γιὰτὶ ὁ μῦθος, ὅταν προβάλλῃ, ἔχει μέσα του κι' ὅλα τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νὰ χρησιμοποιῆ τοὺς μῦθους μονάχα γιὰ νὰ παίξῃ μέσ' στὸ χῶρο τους καὶ μπορεῖ ἔμμεσα μόνον νὰ γεννάει βεβαιότητες. Ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ ἐπίσης ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἀποκάλυψη. Καὶ δὲν μπορεῖ, γιὰτὶ ὅσες φορὲς προβάλλει ἡ ἀποκάλυψη, ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα μιλάει ἀπὸ μέσα τῆς. Ἄν ὑπάρχει στὴν ἀποκάλυψη ἡ πραγματικότητα, ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς δὲν ἔχει παρὰ νὰ σιωπήσῃ· ἡ λειτουργία του ἀρχίζει ὅμως ἀμέσως, μόλις προβάλλουν στὸν κόσμον κρίσεις, ἰσχυρισμοί, αἰσθητὰ φαινόμενα, αἰτήματα.

Τὴ θρησκεία θὰ τὴν χαρακτηρίσουμε σύμφωνα μὲ τὴν μορφή, ποὺ παίρνει, ὅταν τὴν ἀντικρούζουμε ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας, ἐπομένως ἀπ' ἔξω. Ἄν καὶ οἱ ὄψεις αὐτὲς τῆς θρησκείας παράγονται ἀναπότρεπτα, μ' ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ κάνουμε τὴν ἐπιφύλαξη, ὅτι εἶνε ἀνεπαρκεῖς καὶ ὅτι τὶς ἀποκτοῦμε μάλιστα, προσπερνώντας ἴσως τὴν πραγματικότητα, ποὺ ὑπάρχει στὴ θρησκευτικὴ πίστη. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ θὰ μᾶς ἀρκέσουν γιὰ τὸ σκοπὸ μας. Τὰ τρία παραδείγματα ὑπερβατικῆς φιλοσοφικῆς ἐνέργειας μὲ κατεύθυνση τὴν πραγματικότητα θὰ μᾶς χρησιμεύσουν ὡς βάση.

1. Ὅπου ὑπάρχει φανερὰ δεδομένη μιὰ πραγματικότητα στερημένη ἀπὸ κάθε δυνατότητα, πρέπει ἡ πραγματικότητα αὐτὴ, ἂν ὑπάρχει γιὰ μᾶς, ν' ἀποκτήσῃ μιὰ γλώσσα καὶ νὰ μᾶς μιλήσῃ. Ἀφοῦ ὅμως ἡ γλώσσα εἶνε κι' αὐτὴ μιὰ νοητικὴ ἐνέργεια κι' ἀφοῦ τὸ περιεχόμενό τῆς εἶνε κι' αὐτὸ κᾶτι τὸ νοητό, ἀναγκαστικὰ ἡ γλώσσα αὐτὴ θὰ διανοηθῆ τὸ Πραγματικὸ ἀμέσως σὰν κᾶτι τὸ Δυνατό, ποὺ ἐπραγματοποιήθηκε σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς δυνατότητες.

Ὁ τύπος ἐκεῖνος τῆς γλώσσας, ποὺ θᾶφθανε στὸ σημεῖο νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀπόλυτο «ἔτσι εἶνε» τῆς πραγματικότητος, ὁ τύπος αὐτός

θ'άπρεπε νὰ πάρη τὴ μορφὴ μιᾶς νοητικῆς ἐνέργειας, πού ἐνῶ θ'ὰ ἐσημειώνονταν θ'άπρεπε ταυτόχρονα νὰ παύσῃ νὰ νοῆ.

Ἐνας τέτοιος τύπος εἶνε π. χ. ὁ μῦθος καὶ τὸ παραμῦθι. Μᾶς διηγοῦνται μιὰν ἱστορίαν καὶ μάλιστα διόλου πραγματικά (δηλαδὴ χωρὶς καμμιάν ἐπαρκῆ οὐσιώδη συνοχή, πού μ' αὐτὴν ἀκριβῶς προβάλλουν τὰ γενόμενα ὡς νοητά, προβάλλουν δηλαδὴ σ'ἄν κάτι, πού θ'ὰ μπορούσε νὰ γίνῃ κι' ἄλλιῶς), μᾶς διηγοῦνται λοιπὸν μιὰν ἱστορίαν σ'ἄν ἓνα ἀπόλυτο συμβεβηκός, πού στὸ ἀφηγηματικὸ του ξετύλιγμα δὲν μᾶς γίνεται αἰσθητὴ παρὰ μόνο ἡ πραγματικότητα τοῦ «ἔτσι εἶνε», τοῦ «ἔτσι συνέβη»· τὸ ἐρώτημα γιὰ μιὰν ἄλλη δυνατότητα δὲν προβάλλει διόλου. Ἡ πραγματικότητα ὡς ἀκατανόητη γίνεται ἀσπαστὴ αὐτονόητα. Ἡ μορφὴ, πού μέσα της γίνεται αἰσθητὸ τὸ σύνολο τῆς πραγματικότητας, εἶνε μιὰ ἐποπτεία στερημένη ἀπὸ κάθε ἔννοια κι' ἀπὸ κάθε γενικότητα νοητικὴ. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ μῦθος καὶ τὸ παραμῦθι μπορούν νὰ ἔχουν ἓνα ἀπέραντο βάθος καὶ μιὰν ἀτελεύτητη νοηματικὴ οὐσία, ὅσο πιὸ ἀνεξήγητα εἶνε τὰ λόγια τους κι' ὅσο λιγώτερο νόημα ἔχουν, ἂν μετρηθοῦν μὲ τὰ μέτρα τῆς λογικῆς συνέπειας, τῆς αἰτιότητας καὶ τοῦ σκοποῦ.

Ὁ μῦθος ὅμως καὶ τὸ παραμῦθι εἶνε ἓνας τύπος μονάχα τῆς γλώσσας, πού διαθέτει ἡ πραγματικότητα. Γενικὸ εἶνε τὸ κῦρος τῆς ἐξῆς ἀλήθειας: Ὅτι μπορούμε νὰ ἀφηγηθοῦμε σ'ἄν μιὰν ἀπλῆ ἱστορίαν, αὐτὸ εἶνε ὅπωςδήποτε ἡ πραγματικότητα. Πραγματικότητα εἶνε π. χ. τὸ ὅτι κάτι ὑπάρχει κι' ὅτι τὸ κάτι, πού ὑπάρχει, δὲν μπορεί νὰ εἶνε τὸ τίποτα. Καὶ τὸ «ἔτσι εἶνε» τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, καθὼς καὶ τὰ πρωταρχικὰ φαινόμενα ὡς ἐκδήλωση αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, αὐτὰ ὅλα εἶνε «ἡ» πραγματικότητα.

Μόνη ἡ γλῶσσα τῆς φαντασίας — ἔτσι φαίνεται — πετυχαίνει τὴν πραγματικότητα, πού ξεφεύγει ἀπὸ κάθε ἔρευνα.

Μόνο στὴν περίπτωσιν, πού ἀκοῦμε τὸ εἶναι σ'ἄν ἓνα συνθηματικὸ σημεῖο, νοιώθουμε μὲ τὴν ἀκοή μας τὴν πραγματικότητα. Στὸ ἀκουσμά σημειώνεται κάτι σ'ἄν μεταμόρφωση: καὶ δὲν νοιώθουμε μονάχα τὴ διαφάνεια, μὰ εἰσδύουμε στὴν ἀβάσιμη ἀναγκαιότητα, πού δὲν ἀποτελεῖ πιά τὸ ἀντίθετο τῆς δυνατότητας.

Ἡ γλῶσσα τῆς ὑπερβατικῆς πραγματικότητας εἶνε κάτι τὸ ἀντι-

κειμενικό, πού ἡ πηγὴ του δὲν μπορεῖ σὲ τίποτε ἄλλο ν' ἀναχθῆ :

Γιὰ τὴν φιλοσοφία εἶνε ἡ γλῶσσα τῶν συνθηματικῶν σημείων. Γιὰ τὴν θρησκεία εἶνε ἡ παρουσία τοῦ πραγματικοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου μέσα στὸ μῦθος καὶ στὴν ἀποκάλυψη.

Τὸ συνηθισμένο δίλημμα, πού ἡ γνωρίζει ἓνα μὴ πραγματικὸ σύμβολο τῆς φαντασίας ἢ γνωρίζει μιὰν αἰσθητὰ ἐνσώματη πραγματικότητα, τὸ δίλημμα αὐτὸ μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἐκτιμήσουμε πέρα γιὰ πέρα ὡς μέσα στὴν πηγὴ του τὸ θεμελιακὸ γεγονός, πού ἀναφέραμε.

Στὴν περίπτωσή μας σημειώνονται καὶ τὰ δυὸ μαζί: καὶ ἡ πραγματοποίηση, πού φθάνει ὡς τὴν αἰσθητὴ μορφή—παράδειγμα ὁ ἀναστάς Ἰησοῦς πού προβάλλει ξαφνικὰ στὰ μάτια τῶν μαθητῶν Του, περνώντας ἀνάμεσα ἀπὸ θύρες σφαιλιστές, καὶ πού στὴς πληγές Του ὁ ἄπιστος Θωμᾶς ἀπλώνει κι' ἀκουμπάει τὰ δάχτυλά του—, μὰ καὶ τὸ δεύτερο σημειώνεται, δηλαδή ὁ ἄυλος σχηματισμὸς τοῦ αἰσθητικοῦ συμβόλου, πού δίχως καμμιά πραγματικὴ παρουσία γοητεύει, μὰ πού, ἀντλώντας ἀπ' τὴν ἀστείρευτη πηγὴ παραδόσεων ἱστορικῶν, προβάλλει πάντα καὶ μὲ μιὰν ἄλλη μορφή.

Ἀπέναντι ὅμως κι' ἀπ' τὶς δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις ἢ μᾶλλον πρὶν ἀπὸ τὶς δυὸ ὑπάρχει τὸ Πηγαῖο: Ἡ πραγματικότητα δὲν μπορεῖ νὰ συλληφθῆ παρὰ μόνο μὲ τὴν «πιστεύουσαν» αἴσθησι, μὲ τὴν «πιστεύουσαν» ἐμπειρία, Παροῦσα εἶνε βέβαια ἡ πραγματικότητα, μὰ εἶνε παροῦσα μόνο καὶ μόνο στὴν περίπτωσι ἐκείνη, πού μπορεῖ ὁ ἑαυτὸς μας μὲ τὴν ἴδια του τὴν πραγματικὴ νὰ τὴν νοιώσῃ.

Ψυχολογικὰ πρόκειται γιὰ παραστάσεις, πού στηριγμένη ἢ πίστη ἐπάνω τους πετυχαίνει τὴν πραγματικὴν. Ἄν περιορισθῶ ὅμως στὶς παραστάσεις αὐτὲς καὶ νομίσω, ὅτι μπορῶ μ' αὐτὲς μονάχα νὰ συλλάβω καὶ νὰ κατανοήσω τὸ περιεχόμενο, πού ἔχει μιὰ πίστη, τότε πέφτω σὲ βαρεῖα πλάνη: ἀπ' τὰ μάτια μου διαφεύγει ἔτσι ἡ πραγματικότητα ἀκριβῶς, πού εἶνε παροῦσα μέσ' στὴν πίστη. Ἡ πίστη δὲν βασίζεται στὴν παράστασι, ἀλλὰ βασίζεται στὴν πραγματικὴν τοῦ «πιστευομένου». Ὅπως νοιώθουμε τὴν πραγματικὴν τοῦ κόσμου μὲ τὶς αἰσθήσεις, ἔτσι νοιώθουμε καὶ τὴν πραγματικὴν τοῦ Ὑπερβατικοῦ μὲ τὴν πίστη, εἴτε τὴν φιλοσοφικὴν, εἴτε τὴν θρησκευτικὴν. Ἐνας ἰδέα-

λισμός, πού στηρίζεται στην πλάνη, μεταβάλλει τὸν κόσμο τῶν αἰσθήσεων, καθὼς καὶ τὸν κόσμο τῆς «πίστεως», σ' ἓνα ψεύτικο φαινόμενο, διδάσκοντας, ὅτι κ' οἱ δυὸ κόσμοι εἶνε δημιουργήματα τοῦ συνειδότης. Ἡ φιλοσοφία ὁμῶς ἀτενίζει τὴν πραγματικότητα.

Ὅπου ἐπομένως ὑπάρχει παροῦσα μιὰ ὑπερβατικὴ πραγματικότητα, ἐκεῖ τὴν τέτοια πραγματικότητα δὲν μπορεῖ καμμιά λογικὴ διαφώτιση νὰ τὴν ἀφανίση. Κ' ἢ πιὸ καθαρὴ διαφώτιση τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, καταστρέφοντας τὶς δεισιδαιμονίες καὶ τὶς συγχύσεις, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐξάρῃ τὴν αἰσθητότητα τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου.

Στὴ θρησκεία κυριαρχεῖ ἡ χαρακτηριστικὴ τάση (ὅσο μπορούμε βέβαια ν' ἀτενίσουμε τὴν θρησκεία ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας) νὰ συλλαμβάνεται στὸν κόσμο τὸ Ὑπερβατικὸ σὰν κάτι τὸ αἰσθητὰ μερικόν, δηλαδὴ σὰν τὸ εἰδικὰ ἱερό. Γιὰ τὴν φιλοσοφία ἀντίθετα ἡ σύλληψη τῆς ὑπερβατικότητας μπορεῖ νὰ σημειωθῇ σὲ ὅποια, δῆποτε αἰσθητὴ μορφή καὶ μάλιστα μέσ' ἀπ' τὴν πηγὴ τῆς ἱστορικὰ πολλαπλῆς ἐλευθερίας. Κατ' ἀρχὴν μποροῦν ὅλα νὰ γίνουν ἱερά καὶ τίποτα δὲν εἶνε γενικὰ γιὰ ὅλους ἀποκλειστικὰ ἱερό. Στὴ θρησκεία μ' ἄλλα λόγια τὸ πραγματικὸ σύμβολο τοῦ συνθηματικοῦ σημείου φαίνεται, ὅτι καταλήγει στὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα τοῦ Ὑπεραισθητοῦ. Τὸ δῖλημμα, πού ἀπορρίψαμε πιὸ πάνω, προβάλλει πάλι, δίχως νὰ τὸ θέλουμε, ὅταν ἀντιμετωπίζονται τὰ θρησκευτικὰ περιεχόμενα — ἡ λατρεία, τὰ δόγματα καὶ οἱ θεσμοὶ — ἀπ' τὴν σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας. Ὅποιος φιλοσοφεῖ μπορεῖ ἴσως ν' ἀγκαλιάζῃ μ' ὅλη του τὴν θέρμη τὰ σύμβολα τῆς θρησκείας του. Καὶ μπορεῖ νὰ τὰ προστατεύῃ ἀπὸ κάθε προσβολή. Τὰ σύμβολα τοῦ μιλοῦν ἴσως μ' ἓνα μοναδικὸ τρόπο καὶ ὡς σημεῖα μιᾶς πραγματικότητας μπορεῖ νὰ τοῦ γίνονται τόσο πιὸ ἀνεξερεύνητα, ὅσο πιὸ πολὺ ζητάει νὰ τὰ ἐρμηνεύσῃ. Πάντως τὰ σύμβολα αὐτὰ δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ τοῦ διαφυλάξουν τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ εἰδικὰ ἱεροῦ. Σύμβολα μένουν γι' αὐτὸν μόνο καὶ μόνο μὲ τὸ γεγονός, ὅτι εἶνε ἄπειρα, δηλαδὴ ὅτι δὲν μποροῦν νὰ κλεισθοῦν μέσα σὲ καμμιά δογματικὴ καὶ σὲ καμμιά σκόπιμα διαμορφωμένη πράξι.

Τὸ συνθηματικὸ σημεῖο εἶνε γιὰ τὴν φιλοσοφία ἡ μορφή τῆς ὑπερβατικῆς στὸν κόσμο πραγματικότητας, στὸν κόσμο, πού ὅλα μποροῦν νὰ εἶνε σημεῖα συνθηματικὰ κι' ὅπου ἀπ' τὴν ἄλλη μερὶά τί-

ποτε δὲν εἶνε ἀναγκαστικὰ γιὰ τὴν διάνοια ἓνα συνθηματικὸ σημεῖο. Τὸ συνθηματικὸ σημεῖο δὲν μπορεῖ μὲ τίποτε ἄλλο νὰ ἐρμηνευθῆ. Παύει ὅμως καὶ ν' ἀποτελῆ ἓνα συνθηματικὸ σημεῖο καὶ γίνεται μιὰ πραγματικότητα ἐμπειρική, ὅταν ζητάει νὰ προβάλῃ σὰν μιὰ χεροπιστὴ ἐγκόσμια παρουσία τοῦ ἱεροῦ.

2. Φιλοσοφικὰ μπορεῖ πάντα νὰ συλληφθῆ ἡ ὑπερβατικότητα μέσ' ἀπ' τὴν ἱστορικὴ πηγὴ της καὶ δὲν παρουσιάζεται ἄλλως τε στὰ μάτια μας παρά μόνο ἱστορικά. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει πάλι, ὅτι δὲν μπορεῖ ἡ ἀντικειμενικὴ παρουσία της νὰ ἀποκτήσῃ κῦρος κι' ἀληθυσὺν γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Γιὰ τὴν θρησκεία ἀντίθετα ποὺ βασίζεται στὴν ἀποκάλυψη, ἡ ὑπερβατικότητα εἶνε περιορισμένη μέσα στὸ ἱστορικὸ «ἐφ' ἀπαξ», ποὺ τὸ κῦρος του εἶνε ἀντικειμενικὸ κ' ἀπόλυτο γιὰ ὅλους κι' ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴν μακαριότητα τοῦ καθενός.

Ἄπ' τὴν σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας, ἡ τέτοια στάση προκαλεῖ μιὰ μεταμόρφωση τῆς ἴδιας τῆς ἱστορικότητας. Τὸ βάθος τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ νοήματος εἶνε τοῦτο : ὅτι ζητάει νὰ συλλάβῃ τὴν ἀνυπέρβλητη βάση τῆς ὑποστασιακῆς «πίστεως» μέσ' στὴν ἱστορικότητα. Ἦδη ἡ μεταμόρφωση, ποὺ ἐννοοῦμε, μπορεῖ νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπώλεια τῆς ὑποστασιακῆς ἱστορικότητας. Γιατὶ ἡ ἱστορικότητα αὐτὴ θὰ χάσῃ ἀναγκαστικὰ τὴν ἐπαφὴ της μὲ τὴν ἄμεση ὑπερβατικὴ πηγὴ της, ὅταν—ἀντὶ νὰ ζῶ τὴν ὑπόστασή μου μέσ' στὴν δική μου πραγματικὴν ἱστορικότητα—τὴν ἀφίνω νὰ βουλιάξῃ στὸ βυθὸ τῆς μιᾶς καὶ παγκόσμιας ἱστορικότητας. Πιστεύοντας στὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα μιᾶς ὠρισμένης—εἰδικῆς ἄλλως τε κι' αὐτῆς— ἱστορικότητας, ποὺ εἶνε ταγμένη ν' ἀπορροφήσῃ κάθε ἄλλη ἱστορικότητα, κόβω κάθε δυνατὴ ἐπικοινωνία πρὸς ὁποιαδήποτε ἄλλη ἱστορικότητα.

Ὅ,τι δόθηκε στὸν καθένα μας σὰν ἡ ἱστορικότητά του, σὰν ἡ μνήμη του, σὰν τὸ δικό του τὸ «Ἐν», ὅ,τι ἀντικρύζει ὁ καθένας μας στὸ ὄριο τοῦ ἑαυτοῦ του, αὐτὸ εἶνε βέβαια συνυφασμένο ἄρρηκτα μὲ μιὰ καθολικὴ (κοινὴ γιὰ πολλοὺς ἀνθρώπους) παράδοση, μὲ μιὰ παράδοση, ποὺ γίνεται τόσο πιὸ βαθειά, ἀφυπνιστικὴ καὶ συγκεντρωτικὴ, ὅσο πιὸ πολλὰς ἀνθρώπινες δυνατότητες καὶ πραγματικότητες ἱστορικῆς ζωῆς ἀγκαλιάζει μέσα της. Ἡ κοινὴ ὅμως αὐτὴ παράδοση δὲν

ἐπιρέπεται ποτὲ ν' ἀπολυτοποιηθῆ, ὑψώνοντας τὸν ἑαυτό της στὴν μιὰ καὶ στὴν ἀπόλυτη παγκόσμια ἱστορικότητα. Καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀπολυτοποιηθῆ γιὰ δυὸ λόγους: πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὸ δικαίωμα τοῦ λόγου κάθε ἄλλη ἱστορικότητα καὶ γιὰ νὰ μείνῃ ἀδιάκοπα ἀνοιχτὸς ὁ δρόμος τῶν ἐρωτήσεων καὶ ἀμφισβητήσεων· καὶ δεύτερον γιὰ νὰ μὴ χάσῃ ἡ ἀναντικατάστατη ἱστορικότητα τοῦ καθενὸς τὴν ἀμεσότητα καὶ τὴν αὐτοτέλεια τῆς ὑπερβατικῆς πηγῆς της κάτω ἀπ' τὸ ζυγὸ μιᾶς καθολικῆς παγκόσμιας ἱστορικότητας.

Μὲ τὴν θέσπιση μιᾶς ἀπόλυτης παγκόσμιας ἱστορικότητας μεταμορφώνεται ἡ ὑπόσταση, ποὺ πραγματοποιεῖ ἱστορικὰ τὸν ἑαυτό της μέσ' στὴν ἐλευθερία, ποὺ εἶνε ἀνοιχτὴ γιὰ νὰ δεχθῆ καὶ ἀπ' ἔξω ὅ,τι εἶνε πηγαῖο καὶ ποὺ εἶνε προσανατολισμένη στὸ ἀπέραντο, σὲ μιὰν ὑπόσταση, ποὺ κλείνει τὸν ἑαυτό της μέσα σὲ μιὰν ὠρισμένη καὶ δεσμευτικὴ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἐποχὲς πλήρωση, μέσα σὲ μιὰ πλήρωση, ποὺ ἀρνιέται ὅλες τὶς ἄλλες πηγές. Γιὰ τὴν φιλοσοφία σημαίνει ἡ στάση αὐτὴ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ Λόγου.

3. Ἀπ' τὴν σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας μεταμορφωμένη φαίνεται στὴ θρησκεία καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας. Ἡ ἐνότητα γίνεται μέσ' στὸν κόσμον μιὰ ὄρατὴ καὶ ἀντικειμενικὴ ἐνότητα. Πιστεύοντας στὴν ἀποκάλυψη, συλλαμβάνω τὸ «Ἐν» σὰν μιὰν ἐνότητα, ποὺ εἶνε στὴν ὠρισμένη ἱστορικὴ μορφή της γιὰ ὅλους τὸ «Ἐν» καὶ πού, μ' ὅλη τὴν ἱστορικότητά της, ἀνάγεται στὸ ἐπίπεδο τοῦ καθολικοῦ κύρους. Τὴν ἐνότητα αὐτὴν τὴν βλέπω στὸν παραδεδομένο θεσμό τῆς ἐκκλησίας καὶ πιστεύω στὴν ἐκκλησία σὰν στὴν ὄρατὴ ἐπιφάνεια τῆς ἐνότητας. Δὲν ἀνήκω πιά ἱστορικὰ στὴ δική μου τὴν ἐκκλησία, ἀλλ' ἀνήκω ἀπόλυτα στὴν ἐκκλησία, ποὺ εἶνε ἡ καθολικὴ καὶ μόνη ἀληθινή. Ἔτσι ἡ παρουσία της δὲν εἶνε πιά γιὰ μένα ἡ παρουσία μιᾶς ὑποστασιακῆς ἱστορικότητας μέσα σὲ ἄλλες πολλὲς ὑποστάσεις, μὰ εἶνε οἱ κόλποι, ποὺ ἀγκαλιάζουν τὰ πάντα. Οἱ ἀκόλουθες συνέπειες δείχνουν καθαρὰ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς τῆς ἐνότητας:

— Ἡ ἐξουσία δὲν ζῆ πιά μέσα σὲ μιὰν ἱστορικὴ πάλῃ, μὰ εἶνε μιὰ καὶ ἀπόλυτη.

— Πιστεύοντας σὲ μιὰ βίβλο τοῦ παρελθόντος, δὲν πιστεύω ὅπως τὸ κάνω ὅταν ἀντικρῶζω τὰ μεγάλα περιεχόμενα ἄλλων βίβλων, ἀλλὰ

πιστεύω στὴν βίβλο αὐτὴν ὡς τὴν μοναδική, πού μέσα της ἐσημειώθη-
κε ἄμεσα ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ· καὶ πιστεύω σ' αὐτὴν τὴν βίβλο,
γιατὶ ἡ ἐκκλησία μου, ὡς ἡ ὁρατὴ ἐγγύηση, τὴν ἐκήρυξε ὡς τὴν μόνη
ἱερὴ βίβλο κι' ἀπαιτεῖ τὴν τέτοια πίστη.

—Ὅλες τὶς ἄλλες φάσεις ἱστορικῆς «πίστεως» πρέπει νὰ τὶς θεωρῶ
ψεύτικες ἢ πρέπει ἔστω νὰ τὶς θεωρῶ κι' αὐτὲς ἀληθινές, ἐφ' ὅσον
ὑπάρχουν μέσα τους σκόρπιοι πυρῆνες τῆς ἀλήθειας, πού ὅμως μονάχα
μέσ' στὸ πλαίσιο τῆς μιᾶς καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας ἔχουν ξεκαθαρι-
σθῆ κι' ἀποκτήσανε τὴν οὐσιαστικὴ τους τὴν ἀλήθεια.

—Οὔτε γιὰ μένα, οὔτε γιὰ κανέναν ἄλλον δὲν ὑπάρχει σωτηρία
ἔξω ἀπ' τὴν μιὰ κι' ἀληθινὴ ἐκκλησία.

—Ἡ ἐνότητα δὲν γίνεται πιά αἰσθητὴ μὲ τὸ ρῆγμα, μὰ ὑπάρχει
ἐνσωματωμένη καὶ συμπληρωμένη· καὶ βρίσκεται ἡ ἐνότητα αὐτὴ στὴ
μορφὴ τῆς μιᾶς καὶ ὁρατῆς ἀγίας ἐκκλησίας καὶ στὴν ἀπόλυτη ἱκανο-
ποίηση, πού νοιώθω, ἀνήκοντας στοὺς κόλπους της.

Ἐ τὸς τρόπος, πού ἀκολουθήσαμε, ζητώντας νὰ διακρίνουμε τὴ θρη-
σκεία ἀπ' τὴ φιλοσοφία, γεννάει—ἀν ὑπολογίσουμε πρὸ πάντων τὴν
ἀπέραντη ἱστορικὴ πραγματικότητα τῆς θρησκείας—διάφορα ἐρωτή-
ματα, πού προσβάλλουν τὸ νόημα καὶ τὸ κῦρος τοῦ φιλοσοφικοῦ λο-
γισμοῦ καὶ πού τὸ προσβάλλουν μάλιστα μὲ τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ὁ φι-
λοσοφικὸς λογισμὸς βρίσκεται σὲ μιὰ μεγάλη ἀπόσταση ἀπ' τὴν πραγ-
ματικότητα.

Τὸ πρῶτο ἐρώτημα:

Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς θρησκείας μαρτυροῦν ὁ ἥρωϊκὸς πόνος καὶ ἡ
ἥρωϊκὴ δράση, ἡ τέχνη καὶ ἡ ποίηση, καθὼς τέλος καὶ ἡ ἔκτακτη
ἐκείνη διανοητικὴ ἐνέργεια, πού ἀποτυπώνεται ὡς θεολογία. Ἡ προ-
προσέγγιση στὴν πραγματικότητα τοῦ Ἑπερβατικοῦ, μιὰ ἔξαιρετικὰ
μεγάλῃ προσέγγιση, ὀφείλεται στὴν πίστη καὶ στὰ δημιουργήματά της.

Μπορῶ τάχα μὲ τὸν φιλοσοφικὸ λογισμὸ νὰ προσ-
εγγίσω τὴν πραγματικότητα τόσο, ὅσο τὴν προσεγ-
γίζω μὲ τὴν θρησκεία; Κατέχει τάχα ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς
μονάχος του τὴν τέτοια πραγματικότητα πού ἀπὸ μέσα της μπορούμε
ν' ἀντλοῦμε τὴ ζωὴ μας καὶ πού μπορεῖ νὰ κρατηθῆ ὄρθια, σὰν τὴν

θρησκευτική πραγματικότητα, μέσα σὲ ὁποιοσδήποτε περιστάσεις :

Ἡ ἀπάντησις εἶνε ἡ ἑξῆς: Τὴν πραγματικότητα τῆς θρησκείας δὲν μπορούμε νὰ τὴν φθάσουμε μὲ τὴν φιλοσοφία. Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ εἶνε κᾶτι διαφορετικὸν—ἴσως μάλιστα κᾶτι περισσότερον—ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ συλλάβῃ ἡ φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει ν' ἀντιπαραθέσῃ μιᾷ πραγματικότητι προικισμένην μὲ μιᾶν ἰσοδύναμη θετικότητα. Καὶ μ' ὅλα ταῦτα δὲν λείπει κι' ἀπ' τὸν φιλοσοφικὸν λογισμὸν ἡ θετικότης καὶ μάλιστα μιᾶ τέτοια, πού ὁ θεμελιακὸς χαρακτήρας τῆς, ἂν δὲν χάνεται, κινδυνεύει πάντως μέσ' στὴν θρησκείαν.

Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις εἶνε ἡ οὐσία μιᾶς προσωπικῆς ζωῆς· εἶνε ἡ πραγματικότητα τοῦ φιλοσοφοῦντος μέσα στὸ δικό του ἱστορικὸν βάθος, πού μέσα ἐκεῖ δέχεται τὸν ἑαυτό του ὡς δῶρον.

Μὲ τὸν φιλοσοφικὸν λογισμὸν νοιώθω τὴν πραγματικότητα τοῦ ὑπερβατικοῦ χωρὶς καμμιά μεσολάβησιν· τὴν νοιώθω στηριγμένος στὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό μου καὶ τὴν νοιώθω μάλιστα σᾶν τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο ἀκριβῶς, πού δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος ὡς ὁ ἑαυτός μου.

Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις—ἀνίκανη νὰ ὀδηγήσῃ σὲ θεσμοὺς καὶ ἱκανὴ ὅμως ἴσως νὰ μπῇ σὲ ὁποιοσδήποτε θεσμὸν—ἐκφράζεται καὶ ζῆ μέσα στὴν κοινωνίαν τοῦ φιλοσοφικοῦ κράτους τῶν πνευμάτων, μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀδιάκοπην πνευματικὴν συναλλαγὴν, μέσα σ' αὐτὸ τὸ φαινόμενον τῆς μιᾶς κ' ἐνιαίας *philosophia perennis*, πού ὅλοι τῆς ἀνήκουν καὶ πού κανένας δὲν τὴν ἔκανε κτῆμα του, μέσα σ' αὐτὸ τὸ φαινόμενον, πού δὲν συλλαμβάνεται ὀριστικᾶ καὶ πού, μ' ὅλες τὶς ἔχθρας καὶ τὶς οὐσιαστικὰς διαφορὰς, ἐνώνει καὶ συνδέει τοὺς πάντας.

Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις εἶνε ἡ ἀπαραίτητη πηγὴ κάθε γνήσιου φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ. Μέσ' ἀπ' τὴν πίστιν αὐτὴν πηγάζει ἡ κίνησις τῆς ζωῆς μας μέσ' στὸν κόσμον, ἡ κίνησις, πού γίνεται γιὰ νὰ γνωρίσουμε καὶ νὰ ἐρευνήσουμε τὶς ἐκδηλώσεις τῆς πραγματικότητος καὶ γιὰ νὰ φθάσουμε ἔτσι φωτεινότερα στὴν πραγματικότητα τοῦ ὑπερβατικοῦ χώρου. Ἡ πηγὴ, ἡ κίνησις καὶ ὁ σκοπὸς πραγματοποιοῦνται πάντα μόνο καὶ μόνο σὲ μιᾶν ἱστορικὴν κι' ἀνεπανάληπτην μορφήν.

Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις, πού μέσα τῆς συλλαμβάνεται ἡ πραγματικότητα, δὲν εἶνε δογματικὴ κ' ἔτσι δὲν εἶνε ἱκανὴ νὰ προβῇ σὲ μιᾶν ὁμολογίαν. Ἡ σκέψις εἶνε γιὰ τὴν φιλοσοφικὴν πίστιν ἡ μετάβασις ἀπὸ

τὴν σκοτεινὴ πηγὴ πρὸς τὴν πραγματικότητα· σὰν ἀπλῆ σκέψη εἶνε ἐπομένως δίχως καμμιάν ἀξία κι' ἀποχιάει νόημα μονάχα μὲ τὴν διαφωτιστικὴ τῆς ἐπίδραση, καθὼς καὶ μὲ τὸν χαρακτῆρα, ποὺ ἔχει, ὡς ἐσωτερικὴ δράση, μὲ τὴν ἐξορκιστικὴ τῆς τέλος δύναμη.

Τὸ δεύτερο ἐρώτημα :

Τὰ ὅσα εἶπαμε γιὰ τὴν θρησκευτικὴν πραγματικότητα, τὰ εἶπαμε, ἀντικρούζοντάς τὴν ἀπ' τὴν φιλοσοφικὴ σκοπιὰ κι' ὄχι ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς ἴδιας θρησκευτικῆς πραγματικότητος. Δὲν εἶχαν τάχα τὰ λόγια μας ἓνα ἀπορητικὸ νόημα ; Δὲν ἀφήκανε τάχα νὰ δημιουργηθῆ ἡ ὑπόνοια, ὅτι μέσ' στὴν θρησκεία δὲν εἶνε τὰ πάντα ἐν τάξει καὶ ὅτι δὲν βασιλεύει μέσα τῆς ἡ ἀλήθεια ; Δὲν ἦταν τάχα ἡ στάση μὲς πολεμικὴ ἐνάντια στὴ θρησκεία ;

Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ πρέπει νὰ δοθῆ ἡ ἐξῆς ἀπάντηση : Ἐναπότρεπτο εἶνε, ὅταν μιλάμε γιὰ τὴν θρησκεία ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας, νὰ θεωρῆ ὁ «θιγόμενος» τὰ λόγια μας ὡς ἀνοίκεια. Τὸ ἴδιο θὰ συνέβαινε, ἂν ἀντικρούζονταν κ' ἡ φιλοσοφία ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς θρησκείας. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν μονάχα ἀπὸ ἐκεῖνον, ποὺ ἔχει γίνει, εἴτε μὲ τὴν φιλοσοφικὴν, εἴτε μὲ τὴν θρησκευτικὴν πίστη, ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του. Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ποὺ φεύγει ἀπ' τὴν μιὰ πίστη καὶ πάει στὴν ἄλλη, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ κατανοῆ καὶ τὴς δυό, ἐπειδὴ ἐπέρασε κι' ἀπὸ τὴς δυό, αὐτὸ βέβαια δὲν εἶνε σωστό. Ὅποιος ἦταν φιλόσοφος κ' ἐπῆγε ἔπειτα στὴ θρησκευτικὴ πίστη, αὐτὸς—ἔτσι πρέπει νὰ υποθέσουμε—δὲν εἶχε ποτέ του φιλοσοφήσει σωστά. Ὅσο γιὰ τὸν φιλόσοφο, ποὺ κατάγεται καὶ ποὺ ἔφυγε ἀπ' τὴν θρησκευτικὴν πίστη, ἡ περίπτωσις αὐτοῦ ἀποκαλύπτει ἴσως τὴν ἔντασι, ποὺ ὑπάρχει μέσ' στὴν θρησκευτικὴ ἀκριβῶς πίστη.

Τὸ συμπέρασμα εἶνε, ὅτι ἡ φιλοσοφία προσδιορίζει μιὰ στάση, ποὺ, ἂν μετρηθῆ μὲ τὴν ἰδέα μιᾶς μοναδικῆς καὶ καθολικῆς ἐγκυρῆς ἀλήθειας, ἔχει ἓνα χαρακτῆρα παράδοξο :

α) Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἀναγκασμένη ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ αἶτημα καθ' ἑαυτὴ ἀλήθειας, ποὺ δὲν εἶνε φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία θίγεται κι' ἀπὸ ἐκεῖνο, ποὺ ἡ ἴδια ποτέ τῆς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ, μὰ ποὺ δίχως αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν κι' ἡ ἴδια ὅ,τι εἶνε. Γιὰ τὸν ζωντανὸ φιλοσοφικὸ λογισμὸ ἡ σχέση του πρὸς τὴν θρησκευ-

τική πραγματικότητα, πρὸς τὴν πραγματικότητα, ποὺ συλλαμβάνεται μέσ' στὴν θρησκεία, μὰ καὶ πρὸς τὴν πραγματικότητα τῶν ἀνθρώπων, ποὺ πιστεύουν θρησκευτικά, εἶν' ἓνα πρόβλημα θεμελιακό.

β) Μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θρησκείας διεξάγεται μιὰ πάλη. Ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ βιωτική πάλη, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ μιὰ πάλη, ποὺ ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ἀλήθεια, ἔφ' ὅσον ἡ πάλη αὕτη δὲν διεξάγεται μὲ τὰ ὄπλα τῆς βίας, ἀλλὰ διεξάγεται μ' ἐπιχειρήματα, μὲ γεγονότα καὶ μ' ἐρωτήματα, ἀναγκαῖο εἶνε νὰ ἰσχύσῃ ὁ ἀκόλουθος κανόνας: ὅταν ἀντιπαρατάσσουμε μεταξὺ τους τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν θρησκεία, πρέπει νὰ τοποθετοῦμε καὶ τὶς δυὸ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀτενίζουμε τὴν μιὰ μὲ κῦρος ἀνώτερο καὶ τὴν ἄλλη μὲ κατώτερο.

Μιὰ φιλοσοφία, ποὺ ὁ φορέας της εἶνε ἄπιστος καὶ ποὺ εἶνε ἄπιστος, γιατί δὲν ζῆ ὑποστασιακά, μιὰ φιλοσοφία, ποὺ ὁ φορέας της ξεπέφτει σὲ μιὰν ἀδειανὴ διανόηση, σὲ μὴ πραγματικούς ἰσχυρισμούς, σιτὴν ἀπλῆ καὶ γυμνὴ ἐγκοσμιότητα καὶ ποὺ ἀπολυτοποιεῖ τὰ ὅσα συλλαμβάνει γνωστικά, μιὰ τέτοια φιλοσοφία ἔχει τόσο λίγη σχέση μὲ τὴν θρησκεία, ὅση σχέση ἔχει μὲ τὴν θρησκεία ἢ θρησκευτικὴ ἐκείνη δοξασία, ποὺ ἐκδηλώνεται σὲ μιὰ πνευματικὰ κενὴ αἰσθητὴ παρουσία ἑνὸς ὑποτιθέμενου Ὑπεραισθητοῦ. Στὴν περίπτωσι αὕτη ὁ ἀγώνας ἐνάντια στὴ ρηχότητα τῆς φιλοσοφίας, ἐνάντια στὴ διαλυτικὴ ἐπίδρασή της κ' ἐνάντια στὸν στερημένο ἀπὸ κάθε σοβαρότητα χαρακτῆρα της εἶνε ἕξ ἴσου θεμιτός, ὅσο εἶνε ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ κι' ὁ ἀγώνας ἐνάντια στὴν δεισιδαιμονία τῆς θρησκείας, ἐνάντια στὴ δράση της ἐκείνη, ποὺ φανατίζει καὶ ποὺ καταστρέφει, ἐνάντια στὴν ὑποστασιακὴ κενότητα τῶν φορέων της.

Ἡ φιλοσοφία δὲν τρέφει ἐχθρότητα πρὸς τὴν θρησκεία, μὰ εἶνε ἀπλούστατα—κι' αὐτὸ διαφέρει—ξένη πρὸς τὴν θρησκεία. Ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς μᾶς φέρνει σ' ἐπαφὴ μὲ μιὰ πηγὴ, ποὺ δὲν βρῖσκει τὴν ἱκανοποιητικὴ τῆς ἐκδήλωσι στὴ μορφὴ τῆς θρησκείας. Ἡ πηγὴ αὕτη βρῖσκει τὴν πλήρωσή της μὲ μιὰ πραγματικότητα, ποὺ δὲν τὴν προσφέρει βέβαια ἡ φιλοσοφία, μὰ ποὺ μὲ τὴν φιλοσοφία μᾶς γίνεται αἰσθητή. Ἡ πραγματικότητα αὕτη μᾶς πλησιάζει τόσο ἀκατανόητα, ὅσο καὶ ἡ θρησκευτικὴ πραγματικότητα. Γιὰ τὸν «φιλοσοφοῦντα» καὶ

για τὸν κόσμον του εἶνε ἡ πραγματικότητα αὐτὴ ἡ βάση, πού ὅλα τὰ στηρίζει.

Μὲ τὸ νὰ εἶνε ἡ φιλοσοφία ξένη πρὸς τὴν θρησκεία δὲν δικαιούται, ὅσο μένει πιστὴ στὴν ἴδια της τὴν πηγὴ, νὰ πολεμήσῃ τὴν θρησκεία σὰν μιὰ πλάνη· ἡ φιλοσοφία, χωρὶς νὰ νοιώθῃ τὴν θρησκεία, τὴν ἀναγνωρίζει σὰν μιὰν ἀλήθεια κι' εἶνε πάντα πρόθυμη νὰ τὴν νοιώσῃ. Τὸ νὰ θίγεται ἀπ' τὴν θρησκεία, αὐτὸ εἶνε ἓνα στοιχεῖο συνυφασμένο μὲ τὴ ζωὴ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν φιλοσοφία καὶ στὴν θρησκεία εἶνε μιὰ πάλη, πού ἀπ' τὴν πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας, μὴ καταλήγοντας σὲ μιὰν ἀποφασιστικὴ κατανόηση, αἴρεται μονάχη της. Ὁ «φιλοσοφῶν» θέλει νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς θρησκείας καὶ θέλει νὰ τὴν διατηρήσῃ ὡς τὴν μοναδικὴ μορφή, πού μέσα της διασώζεται ἡ οὐσιαστικὴ παράδοση καὶ μάλιστα ἡ παράδοση, πού μαζί της εἶνε συνυφασμένη καὶ ἡ παράδοση τῆς φιλοσοφίας. Ὁ «φιλοσοφῶν» θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ συμμερισθῇ μὲ τὴν φιλοσοφία τὴν ἔνταση τῆς θρησκευτικῆς πραγματικότητας, μὰ θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ γίνῃ ὁ πόλος, πού δίχως αὐτὸν τοῦ φαίνεται νὰ βουλιάζῃ κ' ἡ θρησκεία.

Γιατὶ ὅσες φορὲς προβίλλει ἡ θρησκεία γενικοὺς ἰσχυρισμοὺς καὶ αἰτήματα, πού διεκδικοῦν ἓνα καθολικὸ κῦρος στὸν κόσμον γιὰ ὅλους, τότε ἀρχίζει ἀναγκαστικὰ ὁ ἀγώνας, πού δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ.

γ) Ἡ φιλοσοφία ἄλλως τε ξεκινάει ἀπ' τὴν προϋπόθεση, ὅτι ὁ φαινομενικὰ ἐπικίνδυνος γιὰ τὴν θρησκεία λογισμὸς της δὲν ἀποτελεῖ σι' ἀλήθεια κινένο κίνδυνο γιὰ μιὰν ἀληθινὴ θρησκεία. Ὅ,τι δὲν στέκεται μπροστὰ στὸ λογισμὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γνήσιο· οὔτε ἐκεῖνο εἶνε γνήσιο, πού ἀρνεῖται ν' ἀκούσῃ καὶ νὰ δεχθῇ ἐρωτήματα. Ὁ ἀμείλικτος λογισμὸς θὰ δώσῃ σὲ καθεὶ, πού ἔχει μιὰ πραγματικὴ πηγὴ, τὴν πιθανότητα ν' ἀναπηδήσῃ διαυγέστερο καὶ φωτεινότερο. Μιὰ θρησκεία πάντως, πού ἔχει ἐκτροχιασθῇ, εἶνε δίκαια ἐκτεθειμένη στὸν κίνδυνο τῆς προσβολῆς.

Τὸ τρίτο ἐρώτημα:

Ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων αἰώνων μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ ἀπώλεια τῆς θρησκείας μεταμορφώνει τὰ πάντα. Ἡ ἐξουσία, μὰ καὶ ἡ ἐξάιρεση ἀφανίζονται. Ὅλα πιά ἀμφισβητοῦνται καὶ φαίνονται ἔτοιμα νὰ σπά-

σουν. Τίποτα τὸ ἀπόλυτο πιά δὲν ὑπάρχει, ἀφοῦ προβάλλει ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ὅλα εἶνε ἐπιτετραμμένα. Μαζὶ μὲ τὴν ἀμηχανία, ποὺ δὲν βρίσκει ἔδαφος γιὰ νὰ πατήση, γεννιέται ταυτόχρονα κι' ὁ φανατισμός, ποὺ πάει καὶ στριμώχνεται σὲ μιὰ στενὴ γωνιὰ καὶ δὲν θέλει πιά νὰ σκέπτεται. Μὲ τὴ θρησκεία, ποὺ εἶνε ἡ παρουσία τοῦ ὑπερβατικοῦ χώρου, ἔξαφανίζεται ἢ καθ' αὐτὸ πραγματικότητα. Ἡ θρησκεία κατάντησε ἀνίσχυρη. Μοιάζει μὲ μιὰ μορφή, ποὺ ἀπ' ἔξω λάμπει ἀκόμα, μὰ ποὺ μέσα της ἔχει διαλυθῆ: μιὰ σπρωξιὰ λείπει γιὰ νὰ πέση χωρὶς νὰ φέρῃ ἀντίσταση, θὰ πέση ὅμως,—κι' αὐτὸ θὰ εἶνε τὸ θαυμαστὸ—μαζὶ μ' ἑκεῖνον, ποὺ θὰ δώσῃ τὴν σπρωξιὰ καὶ θὰ μεταβληθοῦν μαζὶ σὲ σκόνη.

Ὅλες οἱ δυνάμεις, ποὺ θέτουν σὲ κίνδυνο τὴ θρησκεία, θεωροῦνται ὡς ὀλέθριες γιὰ τὸν ἄνθρωπο γενικά. Στὶς δυνάμεις αὐτὲς συγκαταλέγουν οἱ πολλοὶ τὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἐπιστῆμες. Μὲ τὴν ἐκλαΐκευση τῆς φιλοσοφίας κατάντησε στοὺς τελευταίους καιροὺς νὰ γίνῃ κοινὸ κτῆμα ὅλων ἓνα ἄθροισμα ἀπὸ κενὲς ἰδέες, ποὺ ἀνάγονται στὶς ἀρχὲς τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ ποὺ πῆραν μιὰ μορφή δογματική. Μὲ τὴν συμμετοχὴ ἐπίσης ὅλων στὶς ἐπιστῆμες διαδόθηκε μιὰ δεισιδαιμονία γύρω σὲ ἀκατάληπτα ἐπιστημονικὰ περιεχόμενα.

Στοὺς ἴδιους αὐτοὺς καιροὺς ἐσημειώθηκε μιὰ ἀπώλεια στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ ἀπώλεια, ποὺ ἔκαμε τὸν ἄνθρωπο φτωχότερο, ἐσημειώθηκε μάλιστα μιὰ ἀκατάσχετη πτώση κι' αὐτῆς ἀκόμα τῆς δυνατότητας τοῦ νὰ κατανοῇ τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες, τὶς μοῖρες καὶ τὶς ἀνατάσεις, ποὺ κι' ὡς τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἔξακολουθοῦσε νὰ τὶς ἐκφράζῃ μὲ τὴ γλῶσσα τῆς ἡ ποίηση κ' ἔξακολουθοῦσαν νὰ τὶς ἐνσαρκώνουν ἄνθρωποι ζωντανοί. Ἄν ὁ Ὅμηρος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Δάντε, ὁ Σαίξπηρ καὶ ὁ Γκαῖτε, ἂν ὅλοι αὐτοὶ ἐνδιαφέρουν διαρκῶς λιγώτερο τὸν ἄνθρωπο, φταίει, λένε, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία. Μὲ ἰδέες ἐπιπόλαιες ἐδιδάξανε τὸν ἄνθρωπο — ἔτσι ἔξακολουθεῖ τὸ κατηγορητήριο — ἀμφιβάλλῃ γιὰ ὅλα καὶ μὲ τὴν ἐκλογίκευση, ποὺ ἐπροκάλεσαν, ἐκρῦψανε πιά ἀπ' τὰ μάτια του κάθε βᾶθος. Τὸ καθεὶ, ποὺ ὑπάρχει, δὲν εἶνε πιά τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ ρηχὴ πραγματικότητα.

Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν εἶνε: πρέπει τάχα ν' ἀπορρίψουμε τὴν φιλοσοφία σὰν ἓνα ὀλέθριον καὶ ἀποσυνθετικὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι;

Κι' ἀπαντᾶμε : Ἀμφίβολοι εἶναι πάντα οἱ τέτοιοι γενικοὶ ἰσχυρισμοί, πού ἀναφέρονται μὲ περιεχόμενο κατηγορίας σὲ αἰτιώδεις συνοχές. Οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοὶ προκαλοῦν μιὰν ὑποβλητικὴ ἐντύπωση, μὰ δὲν στέκονται. Κουρασθήκαμε πιά ν' ἀκοῦμε αὐτὲς τὲς ἀπαισιόδοξες ἢ αἰσιόδοξες καθολικὲς κρίσεις γιὰ τὴν παγκόσμια ἱστορία καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Σωστό εἶνε βέβαια νὰ θέλουμε νὰ γνωρίζουμε τὲς δυνατότητες καὶ νὰ διαισθανόμαστε τὰ ὅσα συμβαίνουν στὸν ἀπέραντο χῶρο· πρὶν ὅμως ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ πράττουμε καὶ νὰ εἴμαστε ὅ,τι μποροῦμε κι' ὅ,τι εἶνε ἀνάγκη σήμερον νὰ πραγματοποιηθῇ . . . , ὅ,τι δὲν ἐξαρτᾶται μ' ἄλλα λόγια ἀπὸ μιὰ κοσμοϊστορικὴ καθολικὴ γνώση.

Μέσα στὲς ἀποστολές, πού μᾶς ἐπιβάλλονται σήμερον, μιὰ ἀπ' τὲς πιὸ θεμελιακὲς εἶνε τὸ φιλοσοφεῖν. Καὶ μᾶς ζητάει τὸ φιλοσοφεῖν ν' ἀνοιξοῦμε τὸν ἑαυτό μας γιὰ νὰ χωρέσῃ μέσα του τὸν χῶρο τοῦ περιβάλλοντος. Καὶ μᾶς ζητάει νὰ τολμᾶμε τὴν ἐπικοινωνία, στηριγμένοι σὲ κάθε νόημα ἀλήθειας, μέσα σὲ πάλῃ ἐρωτικὴ. Καὶ μᾶς ζητάει νὰ κρατᾶμε ὑπομονετικὰ τὸ Λόγο μπροστὸ σὲ καθεὶ—καὶ σὲ ὅ,τι ἄκόμα μᾶς στοιχίζει ἀποτυχίες καὶ ναυάγια—. Καὶ μᾶς ζητάει τέλος νὰ γυρῶσουμε πίσω στὴν πραγματικότητα.—Εἶνε τάχα δυνατὴ ἡ τέτοια ἀποστολή ;

Ἐνα παλιὸ ρητὸ λέει, ὅτι στὲς ἐπιστῆμες ἢ ἡμιμάθεια ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὴν πίστη, ἐνῶ ἡ ἀκέρια γνώση τὸν ξαναγυρίζει στὴν πίστη. Καὶ πράγματι : ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση σημαίνει μιὰ γνώση κριτικὴ καὶ μεθοδική, σημαίνει τὸ νὰ γνωρίζεις, τί εἶνε γνωστὸ καὶ τί δὲν εἶνε, σημαίνει γνώση τῶν ὁρίων, πού ἔχει ἡ γνώση γενικά, σημαίνει μιὰ φιλοσοφικὴ συμβίωση πλάϊ στὴν ἐπιστήμη. Δίχως αὐτὰ, πού ἐτόνισα, τὰ ἐπιστημονικὰ πορίσματα ὡς φράσεις καὶ ὡς λέξεις χρησιμεύουνε μονάχα γιὰ περιεχόμενο μιᾶς δεισιδαιμονίας.

Τὸ ρητό, πού ἀναφέρεται στὲς ἐπιστῆμες, μπορεῖ νὰ τροποποιηθῇ καὶ νὰ ἰσχύσῃ καὶ γιὰ τὴν φιλοσοφία. Ὅταν ἡ φιλοσοφία εἶνε μισή, ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὴν πραγματικότητα· ὅταν εἶνε ἀκέρια τὸν ὀδηγεῖ κοντὰ της. Ἡ «μισή» φιλοσοφία μπορεῖ νάχη τ' ἀπολετήματα ἐκεῖνα, πού τῆς ἀποδίδει τὸ κατηγορητήριο τῆς ἐποχῆς, μπορεῖ νὰ χάνεται σὲ διάφορα ἀσύνδετα προβλήματα, σὲ στενὴ ἱστορικὴ ἔρευνα κειμένων, σὲ στριφογυρίσματα τῆς διάνοιας—καὶ χάνει βέβαια

ἔτσι τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἀκέρια φιλοσοφία, πὸν κυριαρχεῖ ἐπάνω σ' ὅλες αὐτὲς τὶς δυνατότητες, εἶνε ἡ δύναμη, πὸν συγκεντρώνει καὶ πὸν στηριγμένος ἐπάνω τῆς ὁ ἄνθρωπος εἰσδύει στὴν πραγματικότητα καὶ γίνεται ὁ ἑαυτός του ὁ ἴδιος.

"Ἄν καὶ ἡ ἀκέρια φιλοσοφία μπορεῖ νὰ συγκινήσῃ κάθε ἄνθρωπο καὶ μάλιστα καὶ τὰ παιδιὰ, φθάνει νὰ τοὺς δοθῇ σὲ μιὰν ἀπλῆ καὶ πάντως δραστηκὴ μορφή, ἡ συνειδητὴ ἐπεξεργασία τῆς εἶνε ἓνα ἔργον, πὸν ποτὲ δὲν ἐτέλειωσε καὶ πάντα ξαναρχίζει, ἔστω κι' ἂν συντελεῖται πάντα ὡς ἓνα παρὸν σύνολο. Ἡ συνείδηση αὐτοῦ τοῦ ἔργου, αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς, θὰ μείνῃ πάντα ξύπνια ὅσο οἱ ἄνθρωποι θὰ ἔξακολουθοῦν νὰ εἶνε ἄνθρωποι. Ἡ ὁδὸς τῆς φιλοσοφίας εἶνε κουραστικὴ κι' εἶνε μακρὰ· ὑπάρχουν ἴσως λίγοι πὸν βαδίζουν ἐπάνω τῆς πραγματικά· κι' ἡ ὁδὸς ὑπάρχει βέβαια γιὰ νὰ πορευθοῦμε: «sed omnia praeclara tam difficilia quam rara sunt».

[Μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Π. Κ.]